

**TRE PROGRAM-NOTER AF CARL NIELSEN OM
»SINFONIA ESPANSIVA«**

Torben Schousboe

Søndag eftermiddag den 28. april 1912 var der koncert i Het Concertgebouw i Amsterdam. På programmet stod ouverturen til operaen »Der Freischütz« af Carl Maria von Weber og Symfoni nr. 5 af Ludwig van Beethoven, begge værker dirigeret af Concertgebouw's anden-kapelmester Cornelis Dopper; efter pausen opførtes »Sinfonia expansiva« af Carl Nielsen under komponistens ledelse. Det var anden gang, symfonien blev spillet, idet Carl Nielsen to måneder tidligere, den 28. februar 1912, havde uropført sit nye værk i København med Det kgl. Kapel ved en egen »Symfoni-Koncert med nye Kompositioner«. Opførelsen i Amsterdam blev ligesom uropførelsen i København en strålende succes,¹ som Carl Nielsen selv beskrev således i sin dagbog:²

»Orkestret spillede fortræffeligt. Det er strengt forbudt at klappe imellem Satsene i en Symfoni, men det vidste jeg forud. Efter Andanten gik der en Hvislen gennem Salen som var meget oplivende. Efter Symfonien stærkt Bifald, saa jeg maatte flere Gange frem og takke; tilsidst maatte jeg pege paa Orkestret og saa var der stor Begejstring over hele Linien.«

Programhæftet ved opførelsen i Amsterdam indeholdt bl.a. en gengivelse af Viggo Johansens maleri fra 1905 af Carl Nielsen som dirigent samt en program-note på hollandsk om symfonien – nok det første skriftstykke af sin art om det nye værk:³

SINFONIA ESPANSIVA

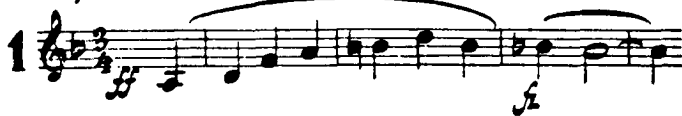
Carl Nielsen

I

Allegro espansivo

De Symphonie heeft haar naam gekregen naar het karakter van het eerste Allegro.

Dit eerste deel begint met eenige sterke unisono slagen, die langzamerhand rhythmischen vorm aannemen, tot dat het volgende thema als het ware met een geweldigen nadruk optreedt:

All^o espansivo.

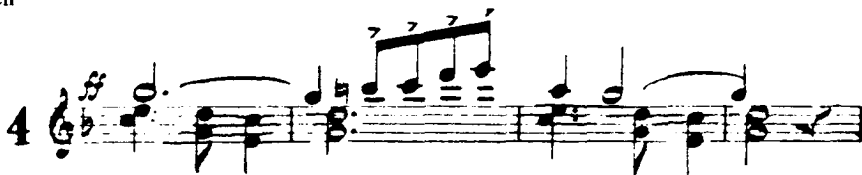
Dit motief wordt met andere motieven verwerkt in een langere periode tot dat het neventhema begint:

Dit thema neemt verschillende vormen aan, nu eens in zeer verwijderde verwantschap, dan weer in verkorte gestalte, b. v.:

en

In de doorwerking worden deze motieven gebruikt op verschillende wijzen en het gedeelte sluit met een coda, dat zich geheel aan het hoofdthema houdt met het volgende onderdeel:

II

Andante pastorale

schildert, zoals de titel aanduidt, vrede en rust in de natuur, die alleen onderbroken worden door stemmen van enkele vogels of andere natuur geluiden.

De gedachte van den componist bij dit gedeelte is drieledig:

Landschap:

Natuurstemmen:

en het sterke gevoel van den mensch daarbij:

Tegen het eind worden de rust en diepte van dit landschap als het ware meer geconcentreerd (Es dur) en men hoort, uit de verte, menselijke stemmen, eerst een manne- en daarna een vrouwestem, die na een poos weer verdwijnen, waarna het gedeelte sluit in volkomen apathische rust (Trance).

III

Allegretto un poco

wordt ingeleid door vier maten syncopes, waarna de oboe de volgende Melodie zingt:

Later treden op:

en

gefugeerd en gecombineerd op verschillende wijze.

Het gedeelte sluit, zoals het begon, zwevend tusschen dur en moll.

IV

Allegro pomposo

Het Finale is de Apotheose van den arbeid! De componist heeft de gezonde moraal willen weergeven, die in den zegen van den arbeid ligt. Het geheel gaat op in deze gedachte, alleen, tegen het einde, onderbroken door eene rustige episode in Bes dur (met as als 7de trap) gebouwd op eenen langen orgelpunt. Het is eene idylle, eene verpoozing gedurende den arbeid.

Het Hoofdmotief (12) hoort men hier, als een droom pp in oboe en fagot. Dit motief:

beheerscht het geheele Finale en wordt met de grootste lust en energie vastgehouden.

Der er noget i formuleringen, f.eks. i omtalen af 2. sats, som peger på Carl Nielsen selv som forfatter til denne program-note; og et studium af korrespondancen⁴ mellem Carl Nielsen og hans ven, den hollandske komponist Julius Röntgen, viser, at Nielsen er forfatteren, og at Röntgen har oversat Niensens danske tekst til hollandsk og udvidet den lidt med omtale af episoden med B-dur orgelpunktet takt 226-278 i finalen.

Det var Röntgen, som fik idéen til opførelsen af »Sinfonia expansiva« i Amsterdam, og som var primus motor i realiseringen heraf. Under et sommerferieophold på »Fuglsang« på Lolland havde han og Carl Nielsen sandsynligvis spillet symfonien igennem efter det 4-hændige klaverudtog,⁵ som Nielsen i den tid benyttede, når han ville præsentere værket for andre. Den 27. august 1911 skrev Röntgen fra »Fuglsang« til Carl Nielsen:

»--- Ich bin aber froh, daß wir die Tage in Fuglsang zusammen gehabt haben u. daß ich Deine Sýmphonie kennen u. lieben gelernt habe. Hoffentlich findet sie bald ihren Weg in die Welt hinaus! Wie gerne hörte ich sie in Amsterdam von unsern herrlichen Orchester. Ich werde doch versuchen etwas dafür zu thun. Das Beste wäre natürlich, Du kämest selbst damit und zeigtest sie Mengelberg. Denke doch einmal darüber. Jedenfalls werde ich mit ihm darüber sprechen. ---«

Den 3. november 1911 kunne Carl Nielsen skrive til Röntgen:

»--- Min ny Symfoni bliver opført her den 17de Nov med det forstærkede Hofkapel under min egen Direktion.«

Denne opførelse blev imidlertid ikke realiseret.⁶ Den succesfulde uropførelse af symfonien fandt som nævnt sted i København den 28. februar 1912; og den 2. marts skrev Röntgen til Nielsen:

»--- Eben höre ich von Deinem Triumph der Sýmphonie u. des Violinconcerts. Hurra! --
-- Wann bekunden wir die Sýmphonie in Amsterdam? ---«

og fortsatte optimistisk den 22. marts:

»--- Wir müßen die Sýmphonie bald in Amsterdam hören. Ich habe darüber gesprochen und es ist Aussicht, daß wir Dich im Lauf des Aprils einladen können, die Sýmphonie hier zu dirigieren. ---«

Samtidig var der planer om at opføre symfonien i Stockholm og i Stuttgart, hvortil partituret var blevet sendt.⁷ Men Amsterdam kom altså først. Den 29. marts anmodede Carl Nielsen Det kgl Teaters ledelse om rejsetilladelse og telegraferede »ja« til Röntgen; i et brev skrev han samme dag til sin ven:

»--- jeg har idag faaet Orlov hos Theaterdirektionen, saa den Sag er i Orden. Samtidig har jeg skrevet til Stuttgart, hvor Partituret findes, saa det bliver sendt til Dig. ---«

Søndag den 31. marts svarede Röntgen:

»--- Danke für Telegram u. Brief!
Morgen Abend wird es erst bestimt, so daß Du die officielle Einladung erst Donnerstag bekommen kannst. ---«

og kunne så i et brev den 2. april meddele Carl Nielsen det glædelige resultat af forhandlingerne:

»--- All right! Der Vorstand hat gestern Abend beschloßen, Dich einzuladen am 28ten April Deine Sýmphonie im Concertgebouw zu dirigieren.

--- Also: die beiden Proben sind festgestellt am 26ten u. 27ten morgens von 9-12. Ich werde dafür sorgen, daß das Orchester schon vorher die Sýmphonie technisch studirt, so daß Du in den beiden Proben Zeit genug hast für das »Geistige«. ---

Nun einige Fragen.

Es ist hier Gebrauch, daß neue Werke im Programm beschrieben werden und es ist ja für's Publicum gut, daß es etwas von dem Werke weiß. Die Programme werden an die Mitglieder einige Tage vor der Aufführung geschickt. Könntest Du eine kurze Analyse der Sýmphonie schreiben? Auf Dänisch, ich Sorge dann für eine Holländische Übersetzung. Ich schicke Dir ein Programm, worin meine Sýmphonie beschrieben ist. Zugleich würde dein Bild in's Programm kommen u. bitte ich Dich mir eine Photographie zu schicken.

Für ein paar gute Sænger werde ich Sorge tragen. Werden ihre Namen im Programm genannt, oder gelten sie nur als menschliche »Instrumente«? Bringe ja den 4 h. Clavierauszug mit, damit wir die Sýmphonie den Freunden vorspielen können. ---«

Herpå svarede Carl Nielsen den 4. april:

»--- Der staar en Feststemning over Dit sidste Brev og jeg kan ikke sige Dig hvor jeg glæder mig til denne Rejse. --- Iovermorgen tænker jeg at kunne sende Dig en Analyse af Symfonien, jeg er meget glad for at have Programmet om Din Symfoni, da det tjener mig til Forbillede. De to Sangere skal ikke paa Programmet og de synger i Baggrunden fra usynlige Steder, helst fra to Sider; men derom nærmere. ---«

Et par dage senere sendte han så følgende tekst⁸ til Röntgen:

»SINFONIA ESPANSIVA

I. *Allegro espansivo*

Symfonien har faaet Navn efter første Allegros Karakterbetegnelse. Denne første Sats begynder med nogle stærke unisone Ryk som efterhaanden antager rytmisk Form indtil følgende Tema, ligesom ved et voldsomt Pres, springer frem: 1)

Der arbejdes med dette og andre Motiver i en længere Periode indtil Sidetemaet optræder: 2) Dette antager forskellige Former, snart i 2) forkortet skikkelse og snart i meget 1) fjært Slægtskab f. Expl: 3) og 4).

I Gennemførelsen benyttes Motiver paa forskellig Maade og Satsen slutter med en Coda, der holder sig stærkt til Hovedtemaet ved følgende Partikel 5)

II

Andante pastorale skildrer, som Titelen antyder, Fred og Ro i Naturen, der kun afbrydes ved Stemmen af enkelte Fugle, eller hvad man vil. Komponistens Idé med den hele Sats er følgende Tredeling: Landskabet 1) Naturstemmer 2) og Menneskets stærke *Følelse* derved 3).

Henimod Slutningen bliver den landskabelige Ro og Dybde ligesom mere fortættet (Es Dur) og man hører, langt borte fra, Menneskestemmer, først en Mands og siden en Kvindestemme, der atter forsvinder og Satsen slutter i fuldkommen apatisk Ro (Trance).

III

Allegretto un poco, indledes med 4 Takter Syncoper hvorefter Oboen synger følgende Melodi 1) Senere optræder 2) og 3) der fugeres og bringes sammen paa forskjellig Maade. Satsen slutter som den begyndte, i tvetydig Stemning, mellem Dur og Moll.

IV. *Allegro pomposo*

Finalen er Arbejdets Apotheose! Komponisten har villet vise den sunde Moral der ligger i Arbejdets Velsignelse. Det hele gaar jevnt frem mod Maalet.

Hovedmotivet 1) bliver benyttet meget og Satsens Karakter er fastholdt med saa stor Lyst og Energi som muligt.

Undskyld den daarlige Skrift,
Hastværk er Lastværk!«

Den 9. april kvitterede Röntgen for modtagelsen:

»--- Alles erhalten. Vielen Dank! --- Deine Analyse werde ich übersetzen. Im Finale könnte noch die schöne Es-dur-Episode erwähnt werden – aber, wie verhält sie sich zum Grundthema »der Arbeit«. Ist es die Ruhe nach der Arbeit? ---«

Carl Nielsen gik ind på ideen om at udvide omtalen af Finalen. Den 11. april skrev han til Röntgen:

»--- Vi rejser herfra den 23 April Aften 7⁵⁰ og kommer den 24 til Amsterdam. --- Jeg vilde være Dig taknemmelig ifald Du vilde udvide Analysen i Finalen. Det lange B-Dur Orgelpunkt er ganske rigtig et Hvilested i Arbejdet, en Oase og Idyl under den lange Vandring mod Maalet.

Ifald Du synes, vil jeg sende et Fotografi men jeg tror Johansens Billede vil kunne reproduceres godt, da det er lavet dertil. ---«

To dage senere, den 13. april, skrev Röntgen til Carl Nielsen:

»Velkom den 24ten in van Eeghenstraat! Wir freuen uns molto espansivo!! Ich habe die Analyse übersetzt u. habe etwas über die B-dur-stelle im Finale hinzugefügt. Hoffentlich kommen die Orchesterstimmen bald. Ich habe über eine Vorprobe gesprochen und den zweiten Kapellmeister gebeten, die Symphonie mit dem Orchester durchzunehmen. Er versprach es mir. Das interessante Bild v. Johansen wird sich gewiß gut ausnehmen im Programm. ---«

En sammenligning af Carl Niensens danske tekst om »Sinfonia espansiva« med den hollandske version i programmet fra koncerten den 28. april 1912 viser, at Röntgens udvidelse blot var en gengivelse af de tanker, som var kommet til orde i hans og Niensens breve om karakteren og funktionen af orgelpunkt-episoden takt 226-278 i finalen. Om en egentlig analyse af symfonien er der selvsagt ikke tale; snarere er Carl Niensens tekst en tematisk præsentation af det nye værk, tænkt som hjælp for publikum; men det er komponistens egne ord om sit opus og har derfor en vis interesse.

Torsdag den 23. januar 1913 dirigerede Carl Nielsen som gæst det kgl. Hofkapel i Stuttgart i en opførelse af »Sinfonia espansiva« ved en koncert, hvis øvrige numre blev ledet af Max von Schillings. I programhæftet var aftrykt Niensens tematiske præsentation i en noget ændret, tysk version, som han på opfordring havde sendt til Schillings den 1. januar 1913.⁹

En grundigere gennemgang, grænsende til egentlig analyse, af »Sinfonia espansiva« leverede Carl Niensens ven og hjælper Henrik Knudsen senere i 1913 i et lille hæfte på 24 sider, som udkom i serien »Kahnts Musikführer« med forlagsnummer 7140.¹⁰ Han sendte den danske tekst til Carl Nielsen, som kommenterede den i et brev den 19. august 1913.¹¹

Senere beskrev Carl Nielsen selv endnu to gange i noteform sin »Sinfonia espansiva«. Første gang skete det i forbindelse med den første koncert med stort orkester (over 80 musici), som Statsradiofonien arrangerede, og som fandt sted i Odd-Fellow Palæets store sal i København fredag den 14. januar 1927.¹² Slutnummeret var Carl Niensens »Sinfonia espansiva« dirigeret af komponisten, som på programbladets bagside havde skrevet følgende note om sin symfoni:

»SINFONIA ESPANSIVA«

»er komponeret i Aaret 1911 og var det Værk, der under Komponistens Direktion slog hans Navn fast saavel herhjemme som i Udlandet, særlig i Sverige, Finland, Tyskland og Holland. Symfonien udtrykkes – navnlig i første Sats – en stærk Spænding (espansiva), der dog i anden Sats er fuldkommen bortelimineret af idyllisk Ro. Imod Slutningen af denne Sats synger to Menneskestemmer paa Vokalen a, ligesom for at fremkalde en vis flegmatisk-paradisisk Sjelstilstand. Tredie Sats er en Modsætning hertil, og i sidste Sats synger Orkestret sit Indledningstema saa lige ud ad Landevejen, saa man godt kunde betegne dette Tema som »sundt-populært«. Efter en Udvikling, der i Midten af Satsen berører andre Stemninger, slutter Finalen med sit første Tema, som et Menneske, der uinteressant, men karsk og vel til Mode, naar det Maal, hans Vandring gjaldt.«

Den anden note om symfonien stod i programhæftet ved en koncert, som Konsertforeningen i Stockholm afholdt onsdag den 31.3 1931 i Konserthusets store sal. »Sinfonia espansiva« var første nummer på programmet, og i programhæftet¹³ havde Gereon Brodin skrevet en kort præsentation af Carl Nielsen som symfoniker; hertil var føjet følgende kommentar af Carl Nielsen selv om »Sinfonia espansiva«:

»Værket er et udslag af mange Slags Kræfter. Første Sats er tænkt som et Kast af Energi og Livbejaelse ud i den vide Verden, som vi Mennesker ikke blot gerne vilde lære at kende i dens brogede Virksomhed men ogsaa gerne erobre og tilegne os. Anden Sats er den absolute Modsætning: den rene Idyl, og naar Menneskestemmerne tilsidst lader sig høre, er det kun for at understrege den fredelige Stemning, som kunde tænkes i Paradiset inden Syndefaldet af vore første Forældre, Adam og Eva. Tredie Sats er en Sag, som ikke rigtig kan karakteriseres, fordi baade ondt og godt giver sig tilkende uden nogen virkelig Afgørel-

se. Derimod er Finalen lige ud ad Landevejen: en Hymne til Arbejdet og det daglige Livs sunde Udfoldelse. *Ikke* en patetisk Hyldest til Livet, mens en vis bred Glæde over at kunne tage Del i Livets og Dagens Arbejde og se Virksomhed og Dytighed udfolde sig til alle Sider omkring os.«

Her var der hverken tale om tematisk præsentation eller om analyse; blot om nogle almene, vejledende betragtninger over musikkens karakter som en forhåndsorientering af publikum og med samme formål som programnoten fra 1912, nemlig at hjælpe publikum til at lytte bedre til musikken – »en Vejviser ind paa Musikens eget Omraade.«¹⁴

Noter:

1. Jvf. Torben Meyer: *Carl Nielsen. Kunstneren og Mennesket. En biografi af Torben Meyer. Gennemgang af værkerne: Frede Schandorf Petersen, I-II* (Kjøbenhavn: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 1947-48), II, 31-35. (Herefter forkortet: Mey/Sch.).
2. Carl Nielsen Arkivet, Det kgl. Bibliotek. Under udgivelse ved Torben Schousboe i samarbejde med Irmelin Eggert Møller.
3. Program i Carl Nielsen Arkivet, Det kgl. Bibliotek.
4. Carl Nielsen Arkivet, Det kgl. Bibliotek. CNs breve til JR forefindes som maskinskrevne afskrifter samt for enkeltes vedkommende i fotokopi. Ved gengivelsen her er enkelte stavfejl korrigeret. Overspringelser angives ved – – –.
5. Blyantsautograf i Carl Niensens Samling, Det kgl. Bibliotek. Klaverudtoget blev annonceret trykt med forlagsnummer 7041 i 1913 hos forlaget C. F. Kahnt Nachfolger i Leipzig, men udkom sandsynligvis aldrig. Jvf. *Verzeichnis des Musikalien-Verlages von C. F. Kahnt Nachfolger, Hof-Musikalien- und Verlagsbuchhandlung Leipzig ... Katalog III*, 67 og 113.
6. Jvf. CNs brev til Emil Holm den 10.11. 1911, i Irmelin Eggert Møller og Torben Meyer (edit.): *Carl Niensens Breve i udvalg og med kommentarer* (København: Gyldendanske Boghandel Nordisk Forlag, 1954), 116 (herefter forkortet: BREVE), samt Mey/Sch. II, 30.
7. Jvf. Mey/Sch. II, 29-31 og 35-36, samt BREVE 121. – Symfonien opførtes i Stuttgart den 23.1.1913 og på Kungliga Teatern i Stockholm den 31.10.1913, begge gange dirigeret af Carl Nielsen selv, der også opførte den ved en koncert i Helsingfors den 23.10.1913.
8. Tallene i teksten refererer øjensynligt til nodeeksempler – jvf. den hollandske tekst ovenfor – på et særligt ark, som imidlertid ikke har kunnet findes.
9. Jvf. BREVE 129-130. Programmet for koncerten findes i Carl Nielsen Arkivet, Det kgl. Bibliotek.
10. *Sinfonia espansiva für Orchester von Carl Nielsen. Erläutert von Henrik Knudsen. Deutsch von K. Wechselmann.* (Leipzig: C. F. Kahnt Nachfolger, 1913).
11. BREVE 133-134.
12. Jvf. Felix Nørgaard, Harald Krebs og Waldemar Wolsing (edit.): *De musiske udsendelser DR 1925-1975. Radioteater, Musik, TV-teater I* (København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 1975), 267-269; samt Emil Telmányi: *Af en musikers billedbog* (København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 1978), 203-204, hvor programmets forside er gengivet.
13. I Carl Nielsen Arkivet, Det kgl. Bibliotek. – Koncertens andet nummer var Peter Tjajkovskijs Klaverkoncert nr. 1 med Ignaz Friedman som solist. Dirigent var hofkapelmester Adolf Wiklund.
14. Slutningen af CNs omtale af titlen »Det Uudslukkelige« i programmet ved uropførelsen af den 4. symfoni den 1.2.1916 (Musikforeningens Programmer, Det kgl. Bibliotek).

Summary

On April the 28th, 1912, Carl Nielsen conducted his new »Sinfonia expansiva« at the Concertgebouw in Amsterdam. In the prospectus was printed a short essay in Dutch on the symphony with musical examples. The quoted parts of the correspondance between Nielsen and Julius Röntgen prove Nielsen himself to be the author of the essay, which was translated into Dutch and slightly augmented as to the Finale by Röntgen, who was also the promoter of the performance. The object of the essay was to help the audience to better listening. Two later, and shorter, notes by Nielsen on his Symphony had the same object. One was printed in connection with Nielsen's performance of the symphony on January the 14th, 1927, at the first symphonic concert arranged by the Danish State Radio Corporation. The last note was printed in the prospectus of a concert given on March the 31st, 1931, by the society Konsertföreningen in Stockholm.